

ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНОМУ ВИГОРАННЮ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ У ВОЄННИЙ ЧАС

Наукова доповідь на методологічному семінарі «Актуальні проблеми охорони психічного здоров'я українського народу у воєнний і повоєнний час», 16 листопада, 2023 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2023.5226>

ЛАПА

Оксана Вікторівна

кандидат педагогічних наук,
старший науковий
співробітник лабораторії
технологій професійного
навчання, керівник Центру
психологічного супроводу
діяльності педагогічних
працівників закладів
професійної освіти
Інституту професійної освіти
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. Професійна (професійно-технічна освіта) України забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для функціонування вітчизняної економіки у воєнний час і в період післявоєнного відновлення господарства. Проаналізовано фактори зовнішнього середовища, які вплинули на функціонування професійної (професійно-технічної) освіти в сучасний період глобалізаційних викликів. Розглянуто факти успішної адаптації закладів професійної (професійно-технічної) освіти до умов воєнного часу, визначено мотиваційні чинники якісної професійної діяльності їх педагогічних працівників. Схарактеризовано складні умови професійної діяльності педагогів закладів професійної (професійно-технічної) освіти, які спричиняють професійне вигорання освітян. Презентовано досвід науково-методичної роботи Інституту професійної освіти НАПН України щодо запобігання професійному вигоранню педагогів закладів професійної (професійно-технічної) освіти. Ознайомлено з роботою Центру психологічного супроводу діяльності педагогічних працівників закладів професійної освіти Інституту професійної освіти НАПН України, метою функціонування якого є забезпечення ефективного психологічного супроводу педагогічних працівників професійної освіти в умовах воєнного і повоєнного часу. Схарактеризовано можливі суспільні протиріччя повоєнного відновлення економіки та інфраструктури України, які повинні вирішуватися за активної участі закладів професійної (професійно-технічної) освіти.

Ключові слова: професійна (професійно-технічна) освіта; педагогічні працівники освіти; професійне вигорання; заклади професійної (професійно-технічної) освіти; психологічний супровід педагогів; воєнний час; повоєнне відновлення; Інститут професійної освіти НАПН України.

Професійно-технічна освіта є надзвичайно важливим складником системи української освіти, яка зумовлює економічний розвиток нашої держави. Основою успішного функціонування всіх галузей економіки є кваліфіковані робітники з високим рівнем професійної підготовки, що її забезпечує освітній процес у закладах професійної (професійно-технічної) освіти (П(ПТ)О) (Радкевич, 2021).

Післявоєнна відбудова України значною мірою буде залежати від кількості та якості підготовки робітничих кадрів, адже макроекономічний прогноз до 2027 р. передбачає, що найпопулярнішими видами професійної діяльності стануть будівництво, інформаційні технології, телекомунікація, аграрна сфера та сфера послуг (Леснікова, 2022).

Станом на січень 2023 р. на території України функціонувало 670 закладів освіти, загальний контингент яких налічував 230,5 тис. осіб здобувачів освіти і 30,2 тис. осіб педагогічних працівників (МОН України, 2023с).

Уважаємо за потрібне зацентувати на *факторах зовнішнього середовища*, що впливають останнім часом на діяльність педагогів професійної (професійно-технічної) освіти:

- пандемія COVID-19 протягом 2020-2021 рр., через яку було докорінно змінено форми професійної освіти, з додаванням дистанційної та змішаної форм навчання;

- повномасштабна війна, яка триває з лютого 2022 р., що спричинила: динамічні економічні зміни; зовнішню та внутрішню міграцію учасників освітнього процесу, релокацію постраждалих закладів П(ПТ)О у регіони без активних військових дій; необхідність створення безпечних умов перебування учасників освітнього процесу в закладах П(ПТ)О; збільшення категорій здобувачів з особливими освітніми потребами; зменшення бюджетного фінансування (Закон України, 2022).

Водночас професійна (професійно-технічна) освіта *успішно адаптувалася* до функціонування в умовах особливого часу та підвищила рівень стійкості, що відобразилося у таких фактах:

- протягом 2022-2023 рр. затверджено 38 державних освітніх стандартів із конкретних професій (МОН України, 2023а);

- створено платформу дистанційного навчання «Професійна освіта онлайн» (розроблено понад 80 навчальних курсів);

- продовжено впровадження дуальної форми освіти (залучено 10,4 тис. здобувачів і більше 1 тис. підприємств);

- проведено безкоштовні короткострокові курси для дорослого населення (включно з внутрішньо переміщеними особами) для отримання часткових кваліфікацій;

- забезпечено науково-методичний супровід освітнього процесу (підручники, посібники, вебінари, методоб'єднання, семінари, круглі столи, тренінги та ін.);

- продовжено реалізацію програми ЄС «EU4Skills: Кращі навички для сучасної України» (МОН України, 2023с).

Для закладів П(ПТ)О дистанційна та змішана форми навчання є особливими, оскільки освітня підготовка здобувачів містить як загальноосвітній, професійно-теоретичний складники, так і

професійно-практичний, який достатньо складно якісно відпрацювати в умовах дистанційного (змішаного) навчання.

Окрім того, на педагогів закладів професійної (професійно-технічної) освіти розповсюджується вплив загальносоціальних факторів: високий рівень стресу і тривожності, ситуація невизначеності, зниження рівня життя внаслідок пандемії, війни та ін.

Наразі велика кількість педагогічних працівників зіткнулася з професійним вигоранням, під яким ми розуміємо синдром фізичного та емоційного виснаження, який передбачає розвиток заниженої самооцінки й негативного ставлення до роботи, втрату толерантності у ставленні до здобувачів освіти і колег (МОН України, 2023с).

У часи глобалізаційних викликів пересічний педагогічний працівник закладу професійної освіти вимушений працювати в умовах змішаного й дистанційного навчання, де доводиться якісно реалізовувати як професійно-теоретичний, так і професійно-практичний складники навчання. Це передбачає: бездоганне володіння інформаційними технологіями, відповідну методичну й матеріальну базу в умовах зниження фінансування освіти; здійснення освітньої діяльності з різними категоріями здобувачів освіти (дітьми, дорослими, особами з інвалідністю та іншими особливими потребами, внутрішньо переміщеними особи та ін.); якісну реалізацію короткотермінового навчання з дорослими здобувачами освіти; проведення виховних заходів та організацію соціально-педагогічного супроводу здобувачів освіти; виконання методичної та організаційної роботи; волонтерську діяльність.

Водночас в особистому житті педагогічного працівника посилилася відповідальність за організацію життєдіяльності молодшого і старшого поколінь (у результаті перебування одного з подружжя чи близьких родичів на війні), погіршилося матеріальне забезпечення, зменшилася кількість часових і матеріальних ресурсів для психічного й фізичного самовідновлення.

Зазначимо, що педагог закладу професійної освіти наразі відчуває своєрідний негативний «сендвіч-ефект»: одночасний тиск професії, важких суспільних обставин; піклування про старше й молодше покоління, а також сторонніх осіб (волонтерство, громадські навантаження та ін.).

Наразі педагог закладу професійної (професійно-технічної) освіти витримує вплив негативного «сендвіч-ефекту» через: професійну

мотивацію, громадянську відповідальність (прагнення усіх членів суспільства до беззаперечної перемоги над ворогом), відповідальність за сім'ю і близьке оточення); певні обмеження в ресурсах і громадянських правах (наприклад, відсутність подружжя як ще одного годувальника для непрацездатних членів родини, неможливість виїзду за кордон у безпечне місце членів родини та ін.), а також особисту життєстійкість і резильєнтність (життєздатність) педагога.

Нівелюванню негативних впливів зовнішнього середовища на професійну діяльність педагогів закладів професійної (професійно-технічної) освіти сприяє наукова і науково-методична діяльність *Інституту професійної освіти НАПН України*, науковці якого «тримають руку на пульсі» соціальних подій в українському суспільстві.

Ще з часів початку пандемії COVID-19 у 2020 р. наукові працівники Інституту професійної освіти НАПН України (ІПО НАПН України) активно відреагували на потреби професійної освіти, забезпечили науково-методичний супровід освітнього процесу, а саме: видання посібників, підручників, монографій, проведення вебінарів, методичних семінарів, круглих столів, тренінгів, створення державних освітніх стандартів із конкретних професій та ін.

У березні 2020 р. в Інституті започатковано *серію вебінарів для педагогів професійної освіти «Ми разом»*, метою проведення яких стала інформаційна, психологічна, методична підтримка педагогічних працівників різних категорій (включно з практичними психологами й соціальними педагогами). Також у цей період ІПО НАПН України продовжив тісну співпрацю з навчально-методичними центрами (навчально-методичними) кабінетами і закладами професійної (професійно-технічної) освіти.

Після початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р. наукова та методична підтримка Інститутом професійної освіти НАПН України колективів закладів професійної (професійно-технічної) освіти вийшла на якісно новий рівень. Результатом цієї роботи стало створення в 2022 р. *Центру психологічного супроводу діяльності педагогічних працівників закладів професійної освіти ІПО НАПН України*. Метою роботи Центру є забезпечення ефективного психологічного супроводу діяльності педагогічних працівників професійної освіти в умовах воєнного, повоєнного часу та сучасних глобалізаційних викликів.

Окрім регулярного проведення індивідуальних консультацій педагогічних працівників, організації вебінарів, практичних занять з метою вирішення актуальних психолого-педагогічних завдань професійної освіти, Центр психологічного супроводу діяльності педагогічних працівників закладів професійної освіти ІПО НАПН України започатковує проведення курсового навчання. Так, у жовтні 2022 — січні 2023 рр. було проведено *курс «Соціально-психологічний супровід навчання внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у закладах професійної освіти»*. Метою курсового навчання стало формування знань, умінь, навичок роботи з ВПО; створення дорожніх карт закладів професійної освіти по роботі з ВПО; розвиток професійної культури освітян, підвищення рівня їх життєстійкості в сучасних умовах воєнного часу. Особливим результатом проведення згаданого вище курсу вважаємо максимальну психологічну підтримку учасників курсу в часи тотальних блекаутів осені 2022 — зими 2023 рр. Науковці Центру зуміли забезпечити 40 онлайн-занять у режимі реального часу, що сприяло: зниженню рівня професійного вигорання, підвищенню життєстійкості педагогічних працівників через перетворення стресової ситуації на ситуацію прояву власних можливостей внаслідок залучення до подій; підвищення рівня впевненості щодо контролю за актуальною соціальною ситуацією, а також готовності до ризику у наведених ситуаціях. Результатом навчання стала сертифікація біля 200 педагогічних працівників, а також суб'єктивні показники покращення їхнього психічного стану.

Наразі Центр продовжує психологічний супровід діяльності педагогічних працівників професійної освіти, активно реагуючи на їхні запити.

Досвід попередньої співпраці з педагогами й закладами професійної (професійно-технічної) освіти, а також аналіз соціальних і економічних викликів сьогодення дають змогу зробити припущення, що період післявоєнної відбудови українського суспільства буде характеризуватися *новими протиріччями*, які торкатимуться розвитку професійної (професійно-технічної) освіти, а саме:

- потребою у значній кількості кваліфікованих робітників, здатних якісно у стислі строки відновити інфраструктуру та зміцнити економіку України, і відсутністю достатньої кількості кваліфікованих людських ресурсів;
- необхідністю швидкої та якісної професійної підготовки фахівців певних робітничих спеціаль-

ностей і недостатністю матеріальних, людських, методичних ресурсів професійної (професійно-технічної) освіти для забезпечення підготовки достатньої кількості кваліфікованих фахівців;

- потребою у професійній підготовці різних категорій здобувачів освіти (ветерани війни, особи з інвалідністю та ін.) і недостатнім розвитком соціальної, педагогічної, психологічної, методичної готовності педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти до освітньої діяльності із згаданими вище категоріями здобувачів.

Звичайно, зазначені протиріччя можуть спричинити негативні наслідки як на суспільному рівні (що проявиться в гострій нестачі кваліфікованих робітничих кадрів), так і в галузі професійної освіти, а саме відтік педагогічних працівників закладів професійної (професійно-технічної) освіти на підприємства різних галузей економіки та часткову еміграцію педагогів за кордон заради возз'єднання родин.

Отже, у висновку зазначимо, що *умовами успішної підготовки достатньої кількості* кваліфікованих робітничих кадрів для економічного і соціального відродження України можуть стати:

- збалансованість законодавчої бази й державного сприяння економічній діяльності різних суб'єктів власності на українських відбудовчих теренах, що забезпечить матеріальну вигоду, соціальну доцільність, екологічні підходи діяльності;

- забезпечення стабілізації та розвитку освітнього простору професійної освіти на засадах еколітарної моделі освіти, яка створюється на основі екологічного підходу (створення екосистеми закладу освіти, екосистеми освітнього середовища, екосистеми розвитку особистості педагога, екосистеми як платформи освітньої діяльності). Прикладом може слугувати сучасне впровадження Екосистеми психологічної допомоги у сфері освіти, Екосистеми цифрових рішень та ін.;

- організація співпраці різних соціальних інституцій і територіальних громад для професійного навчання та працевлаштування робітничих кадрів;

- забезпечення відповідного науково-методичного, соціального, психологічного супроводу професійного (професійно-технічного) навчання різних категорій здобувачів освіти;

- підвищення матеріальної мотивації діяльності педагогічних працівників професійної (професійно-технічної) освіти;

- організація постійного психолого-педагогічного супроводу діяльності педагогічних працівників професійної (професійно-технічної) освіти, що забезпечить зниження їх професійного вигорання;

- сприяння і стимуляція особистісного розвитку педагогічних працівників професійної (професійно-технічної) освіти з метою підвищення життєстійкості педагогічних працівників у сучасних умовах повоєнного розвитку і глобалізаційних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про професійну (професійно-технічну) освіту» щодо окремих аспектів підготовки кваліфікованих робітників в умовах воєнного стану та відновлення економіки». (2022, 19 червня). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2312-20>

Леснікова, М.В. (2022). *Формування системи професійної (професійно-технічної) освіти в умовах воєнного стану*. Київ: МОН України. ДНУ «Інститут освітньої аналітики». <http://surl.li/nucnv>

Міністерство освіти і науки України. (2023а). *Затверджені стандарти професійної освіти 2023*. <http://surl.li/kellg>

Міністерство освіти і науки України. (2023б). *Онлайн ресурси для учнів профтехів*. <https://cutt.ly/GJqr5ix>

Міністерство освіти і науки України. (2023с). *Освіта в умовах воєнного стану: виклики, розвиток, повоєнні перспективи: інформаційно-аналітичний збірник*. Київ: МОН України. ДНУ «Інститут освітньої аналітики», С. 35. <http://surl.li/lgtkz>

Професійна освіта онлайн. (n.d.). *Цифрова навчальна платформа для учнів закладів професійної освіти та здобувачів професійних кваліфікацій*. <https://profosvita.online/>

Радкевич, В.О. (Ред.). (2021). *Професійна (професійно-технічна) освіта України: початок XXI століття: енциклопедія*. Житомир: «Полісся», 937 с. <https://lib.iitta.gov.ua/733565/>

PREVENTION OF PROFESSIONAL BURNOUT OF PEDAGOGICAL STAFF OF VOCATIONAL
(VOCATIONAL-TECHNICAL) EDUCATION INSTITUTIONS IN WARTIME

Scientific report at the methodological seminar of NAES of Ukraine «Actual problems of mental health protection of the Ukrainian people under martial law and post-war times», November 16, 2023

Oksana Lapa

PhD in Pedagogy, Senior Researcher at the Laboratory of Vocational Training Technologies, Head of the Center for Psychological Support of Teachers of Vocational Education Institutions, Institute of Vocational Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. Vocational education in Ukraine provides training of highly qualified personnel for the functioning of the national economy in wartime and during the period of post-war economic recovery. The author emphasizes the external environment factors that have influenced the functioning of vocational education and training in the current period of globalization challenges. The facts of successful adaptation of vocational (vocational and technical) education institutions to wartime conditions are considered, the motivational factors of high-quality professional activity of their teaching staff are determined. The difficult conditions of professional activity of teachers of vocational (vocational and technical) education institutions, which cause professional burnout of teachers, are characterized. The experience of scientific and methodological work of the Institute of Vocational Education of the National Academy of Educational sciences of Ukraine on the prevention of professional burnout of teachers of vocational education institutions is presented. The article describes the activities of the Center for Psychological Support of Vocational Education Teachers of the Institute of Vocational Education of NAES of Ukraine, aimed at providing effective psychological support to vocational education teachers in wartime and post-war conditions. The author characterizes the possible social contradictions of the post-war recovery of Ukraine's economy and infrastructure, which should be resolved with the active participation of vocational education institutions.

Keywords: vocational (vocational and technical) education; vocational education teachers; professional burnout; vocational (vocational and technical) education institutions; psychological support of teachers; wartime; post-war recovery; Institute of Vocational Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

Дата публікації: 19 грудня 2023 р.